

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Б. ДЖАМГЕРЧИНОВ АТЫНДАГЫ ТАРЫХ,
АРХЕОЛОГИЯ ЖАНА ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ**

Д 07.23.671 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

**Кол жазма укугунда
УДК: 947.1: 2(575.2)(043.3)**

Исмаилов Шукур Арпидинович

КЫРГЫЗСТАНДА ХАНАФИЙ УКУКТУК МЕКТЕБИНИН ТАРАЛЫШЫ

07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

**Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2023

Иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Кыргызстандын тарыхы жана этнология кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Абдырахманов Төлөбек Абылович**, тарых илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер: **Абытов Байболот Капарович**, тарых илимдеринин доктору, профессор

Алимова Клара Тойгонбаевна, тарых илимдеринин кандидаты, доцент

Жетекчөөчү мекеме: Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин Тарых кафедрасы

Диссертация 2023 - жылдын 22-декабрында саат 13:00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джамгерчинов атындагы тарых, этнология жана археология институтуна караштуу тарых илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 07.23.671 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <http://vc.vak.kg/b/072-7sm-mcz-hia>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Жибек-Жолу пр. 394), ошондой эле https://vak.kg/d_07_23_671/ismailov-shukur-arpidinovich/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 21-ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, тарых илимдеринин доктору,

А.К. Карыева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Бүгүнкү күнү өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуу үчүн ислам багытындагы диний жамааттардын ишмердигин жөнгө салуу, диний окуу жайлардагы окуу программаларын иретке келтирүү мамлекеттик көйгөйлөрдүн башында турат. Кыргызстандын эгемендүү тарыхында, диний чөйрөдөгү абалды мамлекет ар дайым көзөмөлдөп, өз учурунда тийиштүү мыйзамдар менен жөнгө салууга аракет кылып келгенин көрөбүз. Бирок мыйзамдар өз убагында алынганы менен, диний кырдаалды жөнгө салуу боюнча иштелип чыгарылган мамлекеттик мыйзамдардын дээрлик бардыгында диний абал жалпылай каралып, Ханафий мазхабына көп деле маани берилген эмес.

Жыл өткөн сайын өлкөбүздө жарандардын чар жайыт дин тутуму баш аламандыкка жол ачып соңку жылдарда Сирияга барып жаткан кыргыз жарандарынын саны өсүп кетти. Бул абалды жөнгө салуу максатында, Кыргыз Республикасынын коргонуу кеңешинин 2014-жылдын 3-февралындагы «диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат» жөнүндөгү чечими аркылуу өлкөдө ханафий мазхабына өзгөчө маани берүү жараяны башталган, бирок негизги максатына жетпей жатат. Башкача айтканда, өлкөбүздө диний иденттүүлүктүн негизи туура эмес тандалып келет. Жалпысынан кыргызстандык мусулмандардын дин тутуу жараяны ислам дининин негизиндеги Ханафий мазхабына багытталганы менен анын дифференциалдуу эместиги жана начар адистештирилген мүнөздө болуп жатышы көйгөй жаратып жатат. Ханафий мазхабына жалпылай кароо туура эмес, анткени ханафий мазхабы аймактык иденттүүлүккө ээ эмес, мисалы талибандар деле ханафий мазхабын тутунаарын эске алсак, ханафий мазхабы чөлкөмдөргө жараша айырмачылыктарга ээ экендигин байкоого болот...

Сөзүм куру болбосун үчүн учурдагы кыргызстандык мусулмандардын «сакал коюу» маселесин карап көрөлү. Араб тилдүү чөлкөмдөрдө сакал коюу «адаттык сүннөт» катары эсептелет. Ошондуктан Иордания менен Египеттен окуп келгендердин арасында сакал койгондору жокко эсе. Сакал коюу маселеси Салафизм менен Таблиг жамаатында кыйла олуттуу – парзга тете бааланат. Ошол себептүү Сауд Аравиясы менен Пакистандан окуп келгендердерде сакалсыз жүргөндөрү жокко эсе. Ал эми кыргызстандык ханафий мазхабы боюнча, сакал коюу «сунна муаккада – бекемделген сүннөт», башкача айтканда орточо, аябай олуттуу карап, парзга теңебейт, кайдыгер карап, деңгээлин катардагы мустахабга (жактырылган амал) түшүрбөстөн өз ордун берет.

Жыйынтыктап айтканда, өткөн кылымдын 90-жылдарынын ортосунда «Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз» жараяны менен өлкөбүзгө кирип келген чет өлкөлүк диний-идеялык жамааттардын таасири астында жергиликтүү ханафизмди акырындык менен башкага алмаштыруу процесси жүрүп келет. Мазхаб тутунбагандар ачык эле, «мазхаб кармоо зарылчылыгы жок, күнүмдүк диний жашоодо керек болгон практикалык маселелер үчүн тийиштүү нормаларды Куран менен Суннадан өзүңөр эле түз иштеп чыгуу укугуңар бар», деп коомчулукту адашууга түртүп, Ханафий мазхабынан оолактатып жатса; араб жана индо-пакистан өлкөлөрүнөн Ханафий мазхабынын негизинде окуп

келгендер «мазхаб карманышыбыз керек, Ханафий мазхабын тутуналы», деген изги лозунг көтөргөнү менен алар деле Ханафий мазхабынын арабий же индо-пакистандык окуусун таратып, коомчулукту адаштырып жатышканын баса белгилегибиз келет. Демек Аравия жана Пакистан сыяктуу чет өлкөлөрдөн Ханафий мазхабынын негизинде билим алып келип жаткан жаш аалымдар орто кылымдардан бери, жүздөгөн жылдар бою кыргызстандыктардын канына сиңген, салттуу «Мавераннахрдык» ханафий мазхабын сүрүп чыгуу стадиясына келип калды. Биздин изилдөөбүздүн негизги идеясы – Ханафий мазхабы кылымдар бою элибиздин боюнча сиңип, жашоо тиричилигиндеги күнүмдүк практикалык маселелерди туура чечип келгенин тастыктап, диний иденттүүлүктүн негизи катары мавераннахрдык ханафий мазхабын калыбына келтирүүдө жатат. Бул биздин өлкөдө эле эмес бүткүл Борбордук Азияда диний коопсуздукту сактоо үчүн жалгыз жол. Ошондуктан изилдеп жаткан проблеманын тарыхнаамасы, теманын мындан ары терең, комплекстүү изилдөөгө муктаж экендигин көрсөттү.

Изилдөөнүн максаты. Ислам укугунун Ханафий укуктук мектебинин пайда болушуна, калыптанышына, маани-маңызына, философиясына, принциптерине жана Мавераннахрга анын ичинде Кыргызстандын аймагына таралышына, өнүгүү тенденцияларына жана бүгүнкү күндөгү абалына ар тараптуу комплекстүү талдоо жүргүзүү, жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде өлкө жарандары Ханафий мазхабынын негизинде дин тутуусун камсыз кылуу үчүн практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- Ханафий укуктук мектебинин Кыргызстанга таралышы боюнча мурунку илимий эмгектерге сарасеп салуу менен изилдөөнүн тарыхнаамасын талдоо;
- бизге чейин изилдеген илимпоздордун маселенин изилденишине кошкон салымдары менен кемчиликтерин белгилөө;
- изилдөөнүн булактык базасына мүнөздөмө берип, анын базасын кеңейтүү;
- илимий изилдөөнүн объектисин, предметин жана методологиясын негиздеп, изилдөөдө пайдаланылган методдорго, принциптерге мүнөздөмө берип, изилденип жаткан маселелерди чечүүдө колдонулгандыгына түшүндүрмө берүү;
- Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрдык канатынын калыптанышына жана анын өнүгүү этаптарына мүнөздөмө берүү;
- Кыргызстан аймагына Ханафий укуктук мектебинин таралышы, Октябрь революциясына чейинки абалын изилдөө;
- Советтик Кыргызстандагы Ханафий укуктук мектебинин абалына баа берүү;
- Постсоветтик Кыргызстандагы Ханафий укуктук мектебинин абалын жана ага болгон мамлекеттик саясатты талдоо, баа берүү;
- изилдөөнүн негизинде тиешелүү тыянак, корутунду чыгаруу жана практикалык сунуштарды берүү.

Диссертациянын темасы ири илимий багыттар, программалар жана негизги илимий иштер менен байланышы. Диссертациялык иш демилгелүү эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн хронологиялык алкагы – Ислам дининин Ханафий укуктук мектебинин пайда болгон, калыптанган жана тараган мезгилинен бүгүнкү эгемендүү Кыргызстандагы абалын чагылдырган учурга чейинки мезгилди камтыйт.

Изилдөөнүн объектиси. Ислам дининдеги укуктук мектептеринин, алардын ичинен Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптануусу, дүйнөгө таралышы жана өнүгүү тарыхы.

Изилдөөнүн предмети. Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда, анын ичинде Кыргызстан аймагына таралышы, өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалы.

Илимий изилдөөнүн жаңылыгы. Диссертациялык эмгектин илимий-теориялык жактан негизделген, тарых илиминин өнүгүшүнө салым кошо алган төмөндөгүдөй жаңы илимий жыйынтыктары иштелип чыгарылды:

- Кыргызстандын тарыхында буга чейин ислам дини жөнүндө жалпы илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп келген. Бирок Ата Мекен тарыхында ислам укугунун Ханафий укуктук мектеби алгачкы жолу диссертациялык изилдөөгө алынды;

- ислам укугунун Ханафий укуктук мектебинин негиздөөчүсү имам Аазам – Абу Ханифанын өздүгү жана анын илимий-методологиясы биринчи жолу ар тараптуу талдоого алынып, изилденди;

- Ата Мекен тарыхында кыргыз коомчулугу үчүн дин тутуу салттуулугунун негизи болгон ханафий мазхабынын мавераннахрдык канатынын биздин чөлкөмдө кылымдар бою элибиздин аң-сезиминде калыптанышы, анын бүгүнкү күнү биздин өлкөдөгү диний кырдаалды жөнгө салуудагы орду жана ролу изилденип, ар тараптуу талдоого алынып, жаңыча практикалык сунуштар берилди.

Изилдөөчүнүн өздүк салымы. IX кылымдын биринчи жарымында имам Аазам – Абу Ханифанын окуусун Бухарага алгачкылардан болуп алып келген факих-аалым Мухаммед ибну Хасан ибну аль-Шайбанинин көрүнүктүү шакирттеринин бири имам Абу Хафс Ахмад ибну Хафс аль-Кабир аль-Бухарий Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрдык канатынын негиздөөчүсү катары Ата Мекен тарыхында биринчи жолу изилдөөгө алынды. Буга чейин светтик изилдөөчүлөргө белгисиз болгон, бирок Ханафий укуктук мектебинин өнүгүшүнө зор салым кошкон имам ас-Сарахсий жана Сиражудин аль-Оший сыяктуу оштук жана өзгөндүк факихтердин (диний-укуктук аалымдардын) эмгектери талдоого алынып, аларга баа берилди жана илимий айлампага киргизилди. Изилденип жаткан маселе боюнча төмөндөгүдөй илимий эмгектер жарыкка чыкты:

1. Исмаилов Ш.А. ж.б. Ыйык Куран маанилеринин кыргызча котормосу. – Стамбул. – 2006. – 604 б.

2. Исмаилов Ш.А. Ислам укугунун калыптанышы. Бишкек, 2015. – 48 б.

3. Исмаилов Ш.А. Ислам укугунун негизги булактары жана айрым өзгөчөлүктөрү. Бишкек, 2015. – 40 б.

4. Исмаилов Ш.А. Ислам адеп-ахлактары. Бишкек, 2015. – 44 б.

5. Исмаилов Ш.А. Ритуалдык адаттардагы концептуалдык негиздер. Бишкек, 2016. – 150 б.

6. Исмаилов Ш.А. ж.б. Кыргыз элинин каада-салттарынын эволюциялык трансформациясы. Бишкек, 2016. – 112 б.

7. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектеби: теориялык-методологиялык анализ. Бишкек, 2017. – 280 б.

8. Исмаилов Ш.А. Матуридий философиялык мектеби: диний-социалдык анализ. Бишкек, 2017. – 144 б.

9. Исмаилов Ш.А. ж.б. Диндердин өнүгүү тарыхы. 9-класс. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2022. – 124 б.

Изилдөөнүн илимий-теориялык жана практикалык мааниси.

Изилдөөнүн матераилдары жана тыянактары тарых илими үчүн эле эмес, дин таануу, укук таануу илимдерине, өлкөнүн мыйзам чыгаруу процесстерине, дин саясатын жүргүзүүнүн стратегиясына, лкөбүздөгү диний коопсуздукту камсыз кылууда жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары, имамдар менен молдолордун эл менен иш алып барууда көмөк көрсөтөт деген ойдобуз. Ошондой эле диссертациялык иштин материалдары, тыянактары дин менен мамлекеттин ортосундагы кызматташуусунда теология багытында окуган студенттер, окутуучулар пайдаланууга болот. Кыргыз коомчулугу үчүн дин тутуу салттуулугунун негизи болгон, Мавераннахрдык ханафий мазхабы жөнүндө тарыхый маалыматтар менен жалпы окурмандар камсыздалмакчы.

Коргоого сунушталган негизги жоболор. Изилдөөнүн негизинде төмөндөгүдөй илимий-теориялык жоболорду коргоого алып чыктык:

- изилдөөнүн таарыхнаамасы көрсөткөндөй, Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптанышы, негизги философиясы, укуктук негиздери жана анын артыкчылыктуу өзгөчөлүктөрү мындан ары дагы терең изилдөө зарылчылыгы аныкталды;

- Ханафий укуктук мектебинин исламдагы орду, анын ислам дининин кеңири аймактарга таралышына тийгизген таасири, Ханафий мазхабынын мавераннахрдык канатынын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн стабилдүүлүгүнө, элдердин ортосундагы тынчтыкты орнотууга болгон салымын изилдөө муктаждыгы ачыкталды;

- илимий иштин изилденүү деңгээли, чет өлкөлүк, ата-мекендик окумуштуулардын эмгектеринде диндин коомдогу орду, тарыхы изилденген. Ханафий укуктук мектеби боюнча айрым араб, түрк, өзбек жана тажик окумуштуулары да жалпылай жана өздөрүнүн өлкөлөрүнө таандык бөлүгү тууралуу конкреттүү изилдөөлөр жүргүзүшкөн. Эгемен Кыргызстандагы ислам дининин абалы жөнүндө да ата-мекендик изилдөөчүлөр жалпылай изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Бирок Кыргызстандагы Ханафий укуктук мектебинин таралуу тарыхы жана бүгүнкү күндөгү абалы боюнча атайын диссертациялык изилдөөлөр болгон эместиги аныкталды;

- изилдөөнүн объектиси катары, Ислам дининдеги укуктук мектептеринин, алардын ичинен Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптануусу, дүйнөгө таралышы жана өнүгүү тарыхы изилденип, аныкталды. Изилдөөнүн предмети болуп, Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда, анын ичинде Кыргызстан аймагына таралышы, өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалына баа берилип, ачыкталды;

- изилдөөнүн теориялык негизин чет өлкөлүк жана ата мекендик белгилүү окумуштуулардын, дин таануучулардын фундаменталдуу эмгектери түздү;

- изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы илимий методдор жана тарых илиминин методдору түздү;

- Ханафий укуктук мектебинин Мавараунахрдык канатынын пайда болушу, калыптануу жана өнүгүү жолу кеңири изилденди;

- Кыргызстан аймагына Ханафий укуктук мектебинин таралышы, Октябрь революциясына чейинки өнүгүү этаптары, тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү тарыхый өнүгүүнүн динамикасында комплекстүү изилденди;

- Ханафий укуктук мектебинин советтик, постсоветтик мезгилдердеги ылдыйлоо жана кайра жаралуу этаптарынын аныкталды;

- Ислам укугунун ханафий укуктук мектебинин Кыргызстандагы диний ишенимдин учурдагы абалына болгон таасиринин өсүшү; Кыргызстан мусулмандарынын салттуу дин тутумунун укуктук негизи болгон Ханафий укуктук мектеби Кыргызстанда диний абалды жөнгө салуунун фактору катары көрсөтүлдү;

- жүргүзүлгөн изилдөөнүн тыянактары жана практикалык сунуштары өлкөдөгү диний коопсуздукту камсыз кылуу үчүн Ханафий укуктук мектебинин зарылдыгын көрсөттү жана алар диний стабилдүүлүккө шарт түзөрү аныкталды.

Диссертациянын натыйжаларынын талкууланышы (апробациясы). Диссертациядагы ар кандай жыйынтыктар жана сунуштар конференцияларда, симпозиумдарда, тегерек столдордо талкууланган. Иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Э.Ж. Маанаев атындагы Тарых жана социалдык-укуктук билим берүү факультетинин «Кыргызстандын тарыхы жана этнология» кафедрасында талкууланып, жактоого сунушталган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги мазмуну, жоболору жана корутундулары 13 илимий макалада (анын ичинен 2 макала РИНЦге жарыяланган) чагылдырылды.

Изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүмү киришүүдөн, төрт баптан, сегиз параграфтан, корутундудан, колдонулган тарыхый булактардын, адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу белгиленип, максат менен милдеттер аныкталды, илимий изилдөөнүн жаңылыгы, изилдөөнүн теориялык жана практикалык маанилүүлүгү, коргоого сунушталган негизги

жоболор, изилдөөнүн апробацияланышы, диссертациянын натыйжаларынын талкууланышы жана изилдөөнүн түзүмү көрсөтүлдү.

«Изилдөөнүн булактык базасы жана тарыхнаамасы жана теориялык аспекти», деп аталган биринчи бапта изилденүүчү маселеге арналган илимий эмгектер, монографиялык изилдөөлөр, илимий макалалар жарыкка чыккан мезгилдерине ылайык изилденип, талдоо жүргүзүлдү. Изилдөөнүн булактык базасын мурда жарыкка чыккан жана ошондой эле буга чейин жарык көрө элек ар кандай эмгектер, материалдар түздү жана аларды үч топко бөлүдүк.

Биринчи топту мусулмандардын ыйык китеби – Куран баш болгон ислам укугунун булактары түздү. Экинчи топтогу укуктук-ченемдик булактарынын негизин Кыргыз Республикасынын Конституциясы баш болгон мамлекеттик укуктук-ченемдик актылар түздү. Үчүнчү топтогу булактардын базасын, изилдөөдө пайдаланылган архивдик материалдар; башкача айтканда, БМА КР (Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архиви) баш болгон архивдик материалдар түздү.

Биз изилдөөгө алып жаткан ислам дининин Ханафий укуктук мектебинин изилдөө деңгээлин аныктоодо, илимий адабияттарды шартуу түрдө эки топко бөлүп карадык.

Биринчи топко жалпы ислам дининин Мавераннахрда, анын ичинде азыркы Кыргызстандын аймагында пайда болушу, ошол мезгилдеги кырдаал, башка элдерге, аймактарга таралышы, ислам дининин философиясына жана анын орто кылымдарда, Октябрь революциясына чейинки мезгилдердеги өнүгүү, токтоп калуу жана кайра жаралуу процесстерине арналган эмгектер талдоого алынды.

Экинчи топко Ханафий укуктук мектебинин пайда болушуна, таралышына, калыптанышына, артыкчылыгына жана башка диний укуктук мектептерден айырмачылыгына өзгөчө азыркы Кыргызстандын аймагында советтик жана жана өлкөбүз эгемендик алгандан кийинки постсоветтик жаңы доордо өнүгүшү, өлкөдөгү исламдын анын ичинде Ханафий укуктук мектебине арналган эмгектер талдоого алынып, ошол эмгектерге сын көз караш менен баа берүүгө аракет жасалды.

Октябрь революциясына чейинки тарыхнаама. Октябрь революциясына чейинки тарыхнаама эки топко бөлүнүп каралды. Ханафий мазхабынын Мавераннахрдык канатынын укуктук-практикалык негиздери жөнүндөгү маалыматтар орто кылымдарга таандык тарыхнаамада башталган. Бул маалыматтарды Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда анын ичинде Кыргызстанда калыптанышына, өсүп-өнүгүшүнө салым кошкон Оштук жана Өзгөндүк аалымдардын – Али ибну Осмон аль-Оший (Сиражуддин аль-Оший), Абу Бакир Мухаммад ибну Абу Сахл Ахмад аль-Сарахсий, Бурхануддин аль-Маргинани – эмгектеринде кезиктирүүгө болот.

Ислам дининин Борбордук Азияга анын ичинде Кыргызстанга таралышы, ошол мезгилдеги саясий-экономикалык кырдаал, диндин жергиликтүү элдердин жашоо-тиричилигиндеги орду, араб басып алууларынын жортуулдары, дин таратуучу миссионерлердин ишмердүүлүгү, отурукташкан жана көчмөн кыргыз элинин исламдашуу процесстери жөнүндө алгачкы

изилдөөлөрдү чыгаан чыгыш таануучу, араб, перси, түрк тилдериндеги тарыхый булактарды кылдат талдоого алуу менен илимий айлампага киргизип, эбегейсиз зор эмгек жасаган В.В.Бартольд болгон.

Кокон хандыгындагы ислам дининин орду, анын жергиликтүү элдин жашоосундагы орду, диний мамилелер, өзгөчө Ханафий мазхабына негизделген казылар соту, билим деңгээли, дин тутуусу, үрп-адаттары, кыргыздардын жашоо-шарты, үй-бүлө маселелери жана дин тутуусуна байкоо жүргүзүп, түштүк кыргыздар түндүк кыргыздарга караганда динчил экендиги сыяктуу тарыхый кеңири маалыматтар Н.И.Гродеков, К.К.Пален, В.П.Наливкин, М.И.Венюков, Н.Л.Зеланд, Г.С.Загряжский, Ю.Д.Южаков, А.И.Мякутин сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде белгиленген.

Ислам дини боюнча адис, орус чиновниги Н.П.Остроумов Түркстандын биринчи генерал-губернатору К.П.Кауфмандын дин иштери боюнча кеңешчиси болгондуктан губернаторго аймакта дин саясатын жүргүзүү боюнча кеңештерди берүү менен бирге аймактагы ислам дининин жергиликтүү калктын коомдук, саясий, эконоомкиалык турмушундагы ролун изилдеген.

Остроумов сыяктуу миссионерлердин негизги максатын ачыка чыгарган киши катары М.Мироппиевди атоого болот. Мироппиев Михаил Александрович (1852-1919-жж.), православ миссионери, XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башында Кавказда жана Түркстанда иштеген; ислам дини жана мусулмандар жөнүндө бир нече эмгектерди жазуу менен аларды тайдыруу үчүн активдүү иш жүргүзгөн. Алсак Исмаил Гасприний 1881-жылы Симферополдо «Русское мусульманство» аттуу чакан брошюра чыгарган. И. Гасприний бул китепчеде өкүмдар улуттун жана өкмөттүн саясатын, б.а. Орус башкаруусу мусулман элдерине, алардын тилине, динине жана билимине карата болгон мамилесин талдап, Орусия мусулмандарына карата өзүнүн келечектүү көз караштарын билдирген. И.Гаспринийдин бул ойлору Ташкентте орусиялык миссионерлердин тынчын алган. 1882-жылдын 30-августунда Түркстан мугалимдер (миссионерлер) семинарынын кезектеги жылдык жыйыны өткөн. Ошол чоң жыйында башкы баяндамачы М.А.Мироппиев болгон. Эки жылдан кийин, 1884-жылы Мироппиев өзүнүн докладын атын бир аз өзгөртүп, «Рус» журналынын сандарынын бирине жарыялаган. М.Мироппиев докладында «Мусулмандарды тарбиялоонун негизги принциби аларды орусташтыруу болушу керек», деп ачык айткан. Көрүнүп тургандай, бул сөздөр И.Гаспринийдин орус мамлекети орус тилине ассимиляция саясатын жүргүзбөшү керек деген ойлорун толугу менен четке каккан.

Жунгар хандыгынын (1635-1758-жж.) тарыхын жазган белгилүү окумуштуу И.Я.Златкин Борбордук Азиядагы мусулман элдеринин жунгар (калмак) баскынчыларына каршы күрөшүндө түрк элдеринин этникалык биримдиги гана эмес, диний биримдиги да боштондук үчүн болгон күрөштө чоң роль ойногондугун көрсөткөн.

Кеңеш доорунун тарыхнаамасы. Кеңеш бийлигинин мезгилинде тарыхый изилдөөлөр улантылган. Бул мезгилдеги изилдөөлөр дээрлик марксисттик-лениндик көз караштын нугуна бурулган. Советтик кыргыз тарыхнамаасында ислам дини анын ичинде ханафий мазхабынын тарыхы белгилүү окумуштуулар

М.К.Абдылдаев, С.А.Абдылдаев, С.М.Абрамзон, Д.Айтманбетов, О.Алапаев, А.А.Алтымышбаев, Б.Аманалиев, В.В.Бартольд, Т.Дж.Баялиева, К.Э.Бендриков, А.Н.Бернштам, Е.Э.Бертельс, Д.Ганиев, С.С.Данияров, Б.Д.Джамгырчинов, С.Дорженов, А.Э.Измайлов, А.К.Каниметов, С.Мамбеталиев, Э.Ж.Маанаев, А.Н.Нарынбаев, А.Муминов, Н.Неъматов, И.Сафаров, Ф.Т.Тахиров, А.Г.Халиков сыяктуу авторлордун эмгектеринин негизинде изилденди.

Постоветтик мезгилдин тарыхнаамасы. Эгемендүүлүк мезгилдеги ислам дини, диндин өлкөнүн коомдук-саясий, социалдык-экономикалык жашоо-турмушундагы орду, Борбордук Азиядагы диний кырдаал, Кыргызстанда экстремистик уюмдар, диний кырдаал, диндин саясатташуусу, диний билим берүү маселелери, диний коопсуздук, ислам дининин өткөнү жана азыркы мезгили боюнча маселелер, адат укугу, ислам дининин Кыргызстан аймагына таралышы Б.К.Абытов, Т.А.Абдырахманов, З.К.Ажиматов, М.Т.Артыкбаев, С.Байгазиев, И.Р.Гимазитдинов, А.Джуманалиев, А.К.Карыева, Т.Кененсариев, Т.А.Козукулов, Н.У.Курбанова, Г.Курумбаева, А.Б.Малтабаров, К.К.Маликов, И.Э.Мирсайитов, А.М.Мокеев, А.С.Ормушев, С.С.Сооданбеков, М.Султанова, А.Табышалиева, Э.А.Урманов, Ш.Б.Шеров, Н.С.Эсенаманова, Гүлнура Токтакун кызынын, Д.Т.Атантаева сыяктуу авторлордун эмгектеринин негизинде изилдөөгө алынды.

Диний билим берүү, диний коопсуздук, ислам дининин өткөнү жана азыркы мезгили боюнча маселелер тарых илимдеринин доктору, Т.А.Абдырахмановдун эмгектеринде изилденип, маселени чечүүнүн жолдору жана механизмдери аныкталган.

Диний маданиятты – мечит, медреселер, диний аалымдар, дин менен мамлекеттин өз ара кызматташуусу жана Кыргызстандагы көп түрдүү конфессиялык мамилелерди изилдеген белгилүү тарых илимдеринин доктору Б.К.Абытовдун илимий эмгектеринде аталган маселелер терең изилдөөгө алынган.

Өлкөбүздөгү ислам дини, диний билим берүү, диний кырдаал, диндин саясатташуусу, диндерди жалпы орто билим берүүчү уюмдарда окутуу маселелери тарых илимдеринин доктору Н.У.Курбанованын эмгектеринде изилдөөгө алынган.

Чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери. Ислам укугунун ханафий укуктук мектеби жөнүндө өткөн кылымдардын тарыхый маалыматтарын камтыган, араб тилинде жарык көргөн Абу Бакр Ахмад ибну Али аль-Багдади, Абу аль-Муайяд аль-Харазми, ал-Муваффах ибну Ахмад ал-Маккий, Абу Саъд Абдул-Карим ибну Мухаммед ибну Мансур аль-Тамимий аль-Саманий, Ибну аль-Асир Иззуддин Абу Хасан Али ибну Мухаммед, Ибну Давуд аль-Балхий Абдулла ибну Умар бин Мухаммед аль-Ваизий, Ибну Хальдун, Ибрахим ибну Мухаммед аль-Фарисий аль-Истахрий, Мухйиддин Абдулкадыр аль-Ханафий, Шамсуддин Абу Абдулла аш-Шаами сыяктуу аалым-окумуштуулардын эмгектерин баса белгилейбиз.

Ислам дининин анын ичинде ханафий мазхабынын таралышы жана анын коомдогу орду M.Saray, Mehmet Erdem, Saffet Cose, Хавваш Зияд Мухаммед

Саид, В.Н.Ушаков, А.В.Белоглазов, А.А.Али-Заде, Яхья ибну Муъин, Рустам Батыр, Абдусаттар ажы Дербисаалы уулу сыяктуу алыскы жана жакынкы чет өлкөлүк авторлордун эмгектеринин алкагында изилденди.

Биз изилдеп жаткан маселенин теориялык өзгөчөлүгүн эске алып, ханафий теориясын талдоо Абу Ханифадан башталарын белгилейбиз. В.Рудольф өзүнүн классикалык эмгегинде мусулман дүйнөсүнүн чыгышындагы ханафийлердин теологиялык көз караштарынын эволюциясын Абу Ханифадан (699-767-жж.) Абу Мансур аль-Матуридиге (853-944-жж.) чейин караган жана теологиялык тесттерди колдонуу менен Ханафий мазхабы боюнча терең илимий изилдөө жүргүзүүгө мүмкүндүк берген алардын теориялык негиздерин жогору баалаган. Изилдөөнүн теориялык аспектилерин изилдөөдө, Ыйык Курандын аяттарын, Абу Наср Мухаммад аль-Фарабинин, Абу Хамид Мухаммад аль-Газалинин жана башка изилдөөчүлөрдүн эмгектерин колдондук.

Жыйынтыктап айтканда, Октябрь социалисттик ыңкылабына чейинки окумуштуулар тарабынан изилденген эмгектерде, биринчиден көбүнчө исламга чейинки диний ишенимдер теңирчилик, анимизм, тотемизм, шаманизм, ата-бабалар культу, диний ишенимдер, элдик дарыгерчилик маселелери изилденип, ислам динине жана анын негизги принциптерине анча маани берилген эмес, экинчиден ошол мезгилдеги орус-паадышачылык режимдин саясатына тушалып, чыныгы реалдуулук чагылдырылбай калган.

Кеңеш доорунун окумуштуулары ислам дининин таралуусун, аймактардагы өзгөчөлүктөрүн, ислам идеологиясын изилдешип, Октябрь социалисттик ыңкылабына чейинки окумуштууларга караганда кыйла деңгээлде алдыга жылышкан. Бирок, алар деле Кеңеш бийлигинин укуругунан алыс кетпей терең изилдгенге батынышкан эмес. Ананда, эң башкысы алардын атеистик көз караштарынын таасири зор болгон. Ошондуктан алардын изилдөөлөрүндө ислам дининин терс жактары көбүрөөк жазылып, элдин оюн атеизмге буруу негизги орунга чыкканы ачык байкалат.

Постсоветтик мезгилдин окумуштуулары тарабынан изилденген эмгектерде калыстык, тактык жана жаңы жагдайлар бар. Бирок, ислам дини боюнча адистешкен окумуштуулар аз болгондуктан ар тараптуу изилденген эмес, айрыкча Ханафий укуктук мектеби жөнүндө маалыматтар аз.

Ислам укугунун ханафий укуктук мектеби жөнүндө өткөн кылымдардын тарыхый маалыматтарын камтыган, араб тилинде жарык көргөн эмгектерде биз изилдөөгө алган маселе боюнча конкреттүү маалыматтар берилген.

«Изилденүүчү маселенин методологиялык негиздери жана методдору», деп аталган экинчи бапта изилденүүчү маселенин объектиси жана предмети, изилдөөнүн методологиялык негиздери жана ыкмалары аныкталды.

Изилдөөнүн объектиси. Ислам дининдеги укуктук мектептеринин, алардын ичинен Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптануусу, дүйнөгө таралышы жана өнүгүү тарыхы.

Изилдөөнүн предмети. Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда, анын ичинде Кыргызстан аймагына таралышы, өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалы.

Академик Н.Д.Ковальченконун көз карашы боюнча, «теория – негиз, ал эми методология (логика менен болгон айкалышта) – изилдөө методдорун иштеп чыгуунун каражаты». Академик Н.Д.Ковальченконун көз карашына ылайык биздин изилдөө үчүн маанилүү методдор катары тарыхый-салыштыруу, хронологиялык, ретроспективдик, анализ, синтез методдору алдыга чыкты жана колдонулду.

Тарыхый-салыштыруу методунун жардамы менен Ханафий укуктук мектебинин тарыхый өзгөчөлүктөрү да, анын Кыргызстандын турмушундагы орду да ийгиликтүү аныкталды.

Орто кылымдардын башында Кыргызстандын аймагында ишеним кандай болгон, ханафий укуктук мектеби кантип кирген, калктын дин тутуу процесси кантип өнүккөнү, ошондой эле учурда Кыргызстандагы ханафий укуктук мектебинин ордун жана ролун аныктаган историзмдин методологиялык принциби хронологиялык метод менен айкалыштырдык.

Биздин изилдөө боюнча, ретроспективдик метод азыркы кыргыз коомунда мурдагы ортодоксалдык исламдын укуктук системасы катары келип чыккан ханафий укуктук мектебин түшүнүүдө колдонулду. Ханафий укуктук мектебинин салттуу элементтерин бүгүнкү күндө кадам сайын жолуктуруу мүмкүн.

Биздин илимий эмгекте кыргызстандыктардын коомдук турмушунда ханафий укуктук мектебинин ролу тууралуу маселе анализ жана синтез методу менен изилденди.

«Кыргызстандын аймагына Ханафий укуктук мектебинин таралышы, калыптанышы жана өнүгүү тарыхы», деген үчүнчү бапта Мавераннахр ханафий укуктук мектебинин калыптанышы, негизги этаптары, анын өнүгүү тенденциялары жана Кыргызстандын аймагына Ханафий укуктук мектебинин таралышы изилденди.

Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрдык канатынын негиздөөчүсү тарыхый булактарга ылайык, Абу Хафс Ахмад аль-Бухари (768-832-жж.) болгон. Мавераннахр факихтеринин диний-укуктук концепциясынын түптөлүшү Тахирийлер (821-873-жж.) доорунан бери негизинен факихтер менен башкаруучу бийликтин ортосундагы мамилелер болгон, деп болжолдоого болот. Тахирийлердин салтын алардын ордун баскан Саффарийлер (873-900-ж.) династиясы уланткан. Бирок, алардын мезгилиндеги Ханафий мазхабы олуттуу мааниге ээ болгон эмес.

Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрдык канаты Саманийлердин бийлик кылган мезгилинде таралуу жана калыптануу менен, андан ары Караханиддердин мезгилинде (999-1212-жж.) улантылган. Караханийлердин доорунда Мавераннахрдын кадыр-барктуу ханафиттик аалым-факихтеринин экинчи тайпасы түзүлгөн.

Ханафий укуктук мектебинин окууларынын системасын расмий колдогон Саманийлер менен Караханийлер үчүн мүнөздүү салтка жетпесе да, ханафий мазхабын колдоо Селжук династиясынын (1040-1157-жж.) башкаруучуларына да тиешелүү.

Көчмөн уруулары, анын ичинде Моголистан кыргыздарынын арасында исламды ханафий формасында жайылтууда Накшбандийя сопулук-тарикасы маанилүү ролду ойногон. “Нахшбандийя” аталышы XIV кылымдын экинчи жарымында Мухаммад Бахауддин Накшбандий аль-Бухаринин (1318-1389-жж.) атынан пайда болгон.

Темирландын доорунда Ханафий мазхабы саясатта дагы активдүү колдонула баштаган. XV-XVI кылымдардын аягында Мухаммед Шайбаний башында турган шайбанийлер ислам дининин ханафий мазхабын тутунган жана мазхабдын өнүгүшүнө салым кошкон. XVII кылымдын башында Аштарханийлердин тушунда Бухара саясий жактан алсыз болгон. Ошондуктан Бухара хандыгынын түзүлүшү менен бир мезгилде Хива хандыгы да пайда болгон. Аштарханийлердин учурунда деле ханафий мазхабы жергиликтүү элдин руханий боштугун толтурган.

Фергана өрөөнүнө караштуу Ош жана Өзгөн шаарлары орто кылымдарда саясий жактан да, илимий жактан да өзгөчө орунга ээ болгон. Ош шаары кылымдарды карыткан тарыхый шаарлардан экендиги жана бир нече белгилүү ислам аалымдары чыкканын тарых булактары тастыктайт.

Алсак Сиражуддин аль-Оший фикхке жана акыйдада белгилүү ханафий аалымы болуп, тафсир, хадис илимдери менен биргеликте адабият жана поэзия менен да алектенген. Анын «Бадъул амали касидасы» ыр түрүндө болгондуктан жаттап алууга жеңил болгон. Бул эмгек кыска убакытта жалпы ислам дүйнөсүнө жайылып, араб, фарс жана түрк тилинде бир канча түшүндүрмөлөр жазылган. Түшүндүрмөлөр арасындагы эң белгилүүсү аль-Кари аль-Харавий (1605-ж.) тарабынан Меккеде 1601-жылы «Завал амалий» деген аталышта жазылган. Бул эмгек 1876-жылы Стамбулда, 1878-жылы Бомбейде, 1884-жылы Делиде басылып чыккан. Ушунун өзү эле бул эмгектин канчалык баалуу экенин айгинелеп турат.

X кылымда Караханийлер Мавераннахрдын Фергана өрөөнүн каратып алгандан соң, Өзгөндү түштүк борборуна айландырышканын белгилүү окмуштуу В.В. Бартольд тарыхый булактарда белгилеген. Өзгөн шаарынан ислам дүйнөсүнүн илимий, диний, маданий жактан өсүп-өнүгүүсүнө зор салым кошкон улуу ислам аалымдары чыккан.

Алсак Абу Бакир Мухаммад ибну Абу Сахл Ахмад аль-Сарахсий орто кылымда жашап өткөн Мавераннахр чөлкөмүнүн улуу ислам ханафий аалымдарынан. Имам Мухаммад аль-Сарахсийнин өзүнүн ысымы «Мухаммад», элдик наамы «Шамсул-аимма – Имамдардын күнү», ылакап аты «Абу Бакир» болгон. Ошондой эле, имам Сарахсийге «Имам», «Казы», «Аллама», «Факих», «Мутакаллим», «Мужтахид» деген элдик улуу илимий наамдар ыйгарылган. Анын толук аты тарыхый булактарда шамсул-аимма Абу Бакир Мухаммад ибну Абу Сахл Ахмад аль-Сарахсий, деп жазылган. Ал тарыхта чоң эмгектерди жаратканы үчүн айрымдар Мавераннахр чөлкөмүндө ханафий мазхабынын түптөөчүлөрдүн бири, деп аташкан. Демек, Абу Бакир Мухаммад аль-Сарахсий Хаанфий мазхабынын Мавераннахрдык канатынын негиздөөчүлөрүнүн бири, деп атоого болот.

Кокон хандыгы доорунда ислам дини өнүгүп-өсүп, укуктук-практикалык маселелерди ханафий мазхабынын негизинде, шариат сотунун чечимдери аркылуу жүргүзүшкөн. Ислам шариатынын жардамы менен кыргыздардын жарандык-укуктук мамилелери, адилеттүүлүгү адат жана шариат нормалары менен жөнгө салынган.

«Кыргызстандагы Ханафий укуктук мектебинин абалы», деп аталган төртүнчү бапта Советтик жана Постсоветтик Кыргызстандагы Ханафий укуктук мектебинин абалы изилденип, баа берилди.

Диний-улуттук боштондук кыймылынын кайра жандануусу Фергана өрөөнүндө 1917-жылдан, башкача айтканда большевиктердин бийлиги орнотулгандан кийин башталган. Анткени, жергиликтүү калктын баш көтөргөн катмары Кеңеш бийлигин колониалдык саясаттын укук-улантуучусу (жаңы формасы) катары кабыл алышкан. Бул “диний-улуттук боштондук кыймылы” каршылаштар тарабынан “басмачылык кыймылы”, деп аталган. Ошентип, Кеңеш доорунда Кыргызстан аймагында дин тутуу жана диний билим берүү кыйла деңгээлде татаалдашып, диний жөрөлгөлөрдүн аткарылышына катуу тыюу салынган. Ошондуктан Кеңеш доорунда дин тутуу эркиндиги жокко эсе болгон, деп тыянак чыгарууга болот. Бирок, Кеңеш доорунун атеистик катаал режимине карабай адамдардагы “диний сезим” өз миссиясын акырындык менен улантып келген. Диний билим берүү ачык болбогону менен диний кат сабатын жоём дегендер жашыруун билим алышкан. Мисалы, айылдык молдолордон түн ичинде эч кимге билгизбей келип сабак алып турушкан. А түгүл эбин тапкандар Өзбекстан, Тажикстанга барып, диний адамдардын үйлөрүндө, сарайларында жашырынып, диний билим алышкан.

Кеңеш доорунда диний билим алууга эле бөгөт коюлбастан, башка диний жөрөлгөлөрдүн аткарылышына да катуу тыюу салынган. XX кылымдын 20-30-жылдарында мечиттерди жапырт жабуу, клубдарга, сарайларга айландыруу сыяктуу катаал чараларды колдонууга чейин барышкан. Бирок, бул тенденция 40-жылдардын башында динге болгон саясат өзгөрүлүп, мусулмандарга диний ритуалдарды аткарууга акырындык менен уруксат берилген.

XX кылымдын 20-жылдарынын аягында Бухарадагы жабылып калган «Мир Араб» медресеси Орто Азия Казакстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын төрагасы шейх Эшон Бабахан ибну Абдулмажидхандын демилгеси менен 1946-жылы гана кайра ачылып, 1989-жылга чейин СССРде иштеп жаткан жалгыз медресе болуп калган.

Ошентип И.В.Сталиндин башкаруу доорунун 1943-1953-жылдары Ата Мекендик согуштан баштап динге болгон көз караш салыштырмалуу жакшырса, Н.С.Хрущёвдин (1953-1964-жж.) мезгилинде динге болгон саясатта кайра катаал мамиле башталган. Л.И.Брежневдин (1964-1982-жж.) мезгилинде бийликтердин жана конфессиялардын мамилелери турукташтырылып, жер-жерлерде ислам менен күрөшүү формалдуу мүнөзгө өткөн. М.С.Горбачевдун (1985-1991-жж.) ачыктык жана кайра куруу жараяны мамлекеттик-диний мамилелердин оңолушуна шарт түзгөн.

Кыргыз Республикасы үчүн дин тутуудагы салтуулуктун башкы негизи катары, Мавераннахрдык ханафий укуктук мектебинин окуусун калыбына

келтирүү жана аны өлкөбүздүн мусулмандарына түшүндүрүү жараяны өлкөбүздүн чечүү зарыл болгон диний маселелеринин күн тартибининде турат. Антпесе, синкретикалык процесстин жүрүшү толугу менен трансформациялоо жана ассимиляциялоо кубулушу менен бүтөт. Себеби арабдар менен перси тилдүүлөр карманган ханафий мазхабы биздин өлкөгө дал келбейт. Ханафий мазхабы дүйнө жүзүндөгү бардык чөлкөмдөрдө бирдей эмес.

КОРУТУНДУ

1. Маселенин изилденүү деңгээли көрсөткөндөй октябрь революциясына чейинки, советтик, постсоветтик доорлордо изилдөөлөрдө ислам динин анын ичинде Ханафий укуктук мектебин иликтөөгө алган илимий эмгектер жетишсиз. Мындан улам аны терең изилдөө талап кылынат;

2. Ханафий укуктук мектебинин Кыргызстанда расмий таанылышы жөнүндөгү тарыхнаамалык талдоо Ата-мекендик жана чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн эмгектерине карабастан мындан аркы комплекстүү изилдөөгө муктаж экенин көрсөттү;

3. Изилдөөнүн теориялык негизин чет өлкөлүк жана ата мекендик белгилүү окумуштуулардын, дин таануучулардын фундаменталдуу эмгектери түзсө, методологиялык негизин жалпы илимий методдор түздү жана тарых илиминин методдору колдонулду;

4. Изилдөөнүн объектиси катары, Ислам дининдеги укуктук мектептеринин, алардын ичинен Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптануусу, дүйнөгө таралышы жана өнүгүү тарыхы саналат. Изилдөөнүн предмети болуп, Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда, анын ичинде Кыргызстан аймагына таралышы, өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалы эсептелет;

5. Мавераннахрдык ханафий факихтери өздөрүнүн окууларын Тахирийлер доорунда калыптандырууга алгачкы кадамдарды жасашкан. Тахирийлердин салтын алардын ордун баскан Саффарийлер династиясы улантканы менен согуш менен көбүрөөк алектенип, Ханафий мазхабына маани берилген эмес. Ханафий мазхабын Саманийлер жакшы колдонгон. Саманийлер доорунда Мавераннахрдын ханафиттик аалым-факихтеринин биринчи тайпасы түзүлгөн. Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрдык канатынын негиздөөчүсү – Абу Хафс Ахмад аль-Бухари болгон. Караханийлер доорунда андан ары өнүгүү жолуна түшкөн жана алардын доорунда Мавераннахрдын ханафиттик окумуштуу-факихтеринин экинчи тайпасы түзүлгөн;

6. Кыргызстан аймагына ислам дининин жайылуусунун алгачкы этабы Фергана өрөөнү аркылуу VIII кылымдын биринчи жарымынын алгачкы он жылдыгына дал келет. Кыргызстанга ислам динин жайылышына Ханафий мазхабын тутунган сопулар зор салым кошкон;

7. Борбордук Азия аймагына анын ичинде Кыргызстанга Ханафий укуктук мектебинин кириши жөнүндөгү маселеге караганда, Ханафий мазхабынын Мавераннахрдык канатынын калыптануу көйгөйү терең квалификациялуу илимий негиздөөнү талап кылат. Кокон хандыгынын доорунда ислам шариатынын Ханафий мазхабы менен кыргыздардын адат укугунун эриш-аркак

иш алып барганын белгилөөгө болот. Бул доордо ислам шариаты жана адат укугу боюнча өкүм жүргүзгөн соттордун институтташуу процесси жүргөн;

8. Совет доорунда Кыргызстан аймагында диний жөрөлгөлөрдүн аткарылышына катуу тыюу салынган. Ошентип, Кеңеш доорунда дин тутуу эркиндиги жокко эсе болгон. Ошентсе да, адамдардагы “диний сезим” өз миссиясын акырындык менен улантып келген;

9. Кыргызстандык мусулмандардын дин тутуу жараяны ислам дининин негизиндеги ханафий мазхабына багытталганы менен анын дифференциалдуу эместиги жана начар адистештирилген мүнөздө болуп жатышы көйгөй жаратып жатат. Ханафий мазхабына жалпылай кароо туура эмес, себеби ханафий мазхабы аймактык иденттүүлүккө ээ эмес. Чөлкөмдөргө жараша айырмачылыктарга ээ. Ошондуктан Ханафий укуктук мектебин изилдөө – ислам дининин элибиздин жашоо тиричилигиндеги күндөн күнгө өсүп бара жаткан ролун эске алуу менен диний иденттүлүктүн негизи катары Мавераннахрдык ханафий мазхабын калыбына келтирүү маселеси келип чыкты.

10. Кыргыз Республикасы үчүн дин тутуудагы салтуулуктун башкы негизи катары, Мавераннахрдык ханафий укуктук мектебинин окуусун калыбына келтирүү жана аны өлкөбүздүн мусулмандарына түшүндүрүү жараяны өлкөбүздүн чечүү зарыл болгон диний маселелеринин күн тартибинин башкы маселеси болуп турат;

11. Жыйынтыгында, Ханафий мазхабы келечегинде өлкөдөгү диний туруктуулукту, кыргызстандыктардын каада-салты менен элдин руханий муктаждыктарын эриш-аркак камсыз кылышынын, диний экстремизм менен терроризмден алыс болушуна шарт түзөт, деп тыянак чыгарууга болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн тыянактарынын негизинде төмөнкүдөй практикалык сунуштарды бермекчибиз:

– Кыргыз Республикасынын укуктук мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү;

– теология багыты боюнча кандидаттык жана доктордук диссертацияларды коргоо маселесин чечүү;

– Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгын өлкөдөгү расмий диний башкармалык катары тийиштүү маселелерди жөнгө салууда активдүү катыштыруу;

– өлкөбүзгө зыярат кылуу же башка диний иш-чараларга катышуу максаттарында, диний билим алуу үчүн эл аралык байланыштарды жана карым-катыштарды түзүүгө жана алып барууга, ошондой эле бул максаттарда чет өлкөлүк жарандарды чакырууда тийиштүү жетектөөчү Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын макулдугу менен ишке ашыруу. Себеби, чет өлкөлдөн келген аалым-зыяратчылардын (ханафий мазхабын тутунса деле) дин тутуу салты биздин жергиликтүү дин тутуу салтына дал келбей калып жатат.

– диний кызматкерлерди тандоодо Ханафий мазхабын карманган адистерге артыктычылык берүү;

– Кыргыз Республикасы үчүн дин тутуудагы салтуулуктун башкы негизи катары, Ханафий мазхабынын Мавераннахрдык канатынын окуусун калыбына келтирүү – Ханафий мазхабынын Мавераннахрдык канатынын негизинде окутуу жана диний билим берүүчү окуу жайларга «Ханафий мазхабынын Мавераннахрдык канаты» дисциплинасын киргизүү;

– өлкөбүздө ата-бабалардан келе жаткан дин тутуу салттуулугун кайра окутуу максатында, сырттан окуп келгендерди кайра даярдоодон өткөрүү, диний сабатсыздыкты жоюу, диний билим берүүнүн жана кадр даярдоодо, кайра окутууну жолго коюу үчүн атайын окутуу борборун ачуу;

– Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин грифи жана Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын макулдугу менен жарыялана турган Ханафий мазхабынын окуу-методикалык комплексин (окуу куралдарын, окуу-усулдук колдонмолорун жана илимий басылмаларын) иштеп чыгууну жолго коюу.

ТЕМА БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Исмаилов Ш.А. Ислам укугунун солгундоо учуру жана кайра жаңылануу тенденциясы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Наука и новые технологии, Илимий журнал. – 2014. №5. – Б. 177-179.
2. Исмаилов Ш.А. Ислам укугунун өнүгүү тенденциясына карата [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2014. №1. – Б. 117-120.
3. Исмаилов Ш.А. Биздин замандын 632-661-жж. аралыгында Ислам укугунун көйгөйлөрүн чечүүдө колдонулган эрежелер [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Известия вузов, Илимий журнал. – 2015. №2. – Б. 220-224.
4. Исмаилов Ш.А. Эволюция правовой школы ханафизма на территории центральной азии – маварауннахра [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Проблемы современной науки и образования – 2016. С. 58-60. №34(76). DOI: 10.20861/2338-2016-76. Импакт-фактор РИНЦ:1,52. 153008, Российская Федерация-Иваново.
5. Исмаилов Ш.А. История формирования великих ханафитских учёных маварауннахра [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Проблемы современной науки и образования – 2016. С. 60-62. №34(76). DOI: 10.20861/2338-2016-76. Импакт-фактор РИНЦ:1,52. 153008, Российская Федерация-Иваново.
6. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектебинин калыптанышы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. №2. – Б. 35-38.
7. Исмаилов Ш.А. Мавараунахр ханафий укуктук мектебинин өнүгүү тенденциялары [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. №2. – Б. 31-35.

8. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектебинин азыркы абалы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2018. №2. – Б. 194-200.
9. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектебинин таралышы жана анын трансформациясы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2018. №2. – Б. 200-207.
10. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектебинин Кыргызстан аймагына таралуу тарыхы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Научный журнал. Известия вузов. – 2021. №5. – Бишкек. Б. 184-187.
11. Исмаилов Ш.А. Ханафий укуктук мектебинин методологиялык өзгөчөлүктөрү [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Научный журнал. Известия вузов. – 2021. №5. – Бишкек. Б. 188-190.
12. Исмаилов Ш.А. Особенности Ханафитской правовой школы [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. № 4-1 (67), апрель 2022 г. 46-48.
13. Исмаилов Ш.А. Положение Ханафитского мазхаба в Советском Кыргызстане [Текст] / Ш.А. Исмаилов. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. № 4-1 (67), апрель 2022 г. 49-50.

Исмаилов Шукур Арпидиновичдин 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы адистиги боюнча «Кыргызстанда ханафий укуктук мектебинин таралышы» аттуу темадагы тарых илимдеринин кандидаттык окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: дин, ислам, укук, ханафий, укуктук, мектеп, калыптануу, мавераннахр, Кыргызстан, диний, билим берүү.

Изилдөөнүн максаты. Ислам укугунун Ханафий укуктук мектебинин пайда болушуна, калыптанышына, маани-маңызына, философиясына, принциптерине жана Мавераннахрга анын ичинде Кыргызстандын аймагына таралышына, өнүгүү тенденцияларына жана бүгүнкү күндөгү абалына ар тараптуу комплекстүү талдоо

жүргүзүү, жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде өлкө жарандары Ханафий мазхабынын негизинде дин тутуусун камсыз кылуу үчүн практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси. Ислам укугунун укуктук мектептеринин, алардын ичинен Ханафий укуктук мектебинин пайда болушу, калыптануусу жана өнүгүү тарыхы.

Изилдөөнүн предмети. Ханафий укуктук мектебинин Мавераннахрда, анын ичинде Кыргызстан аймагына таралышы, өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалы.

Илимий изилдөөнүн жаңылыгы. Диссертациялык эмгектин илимий-теориялык жактан негизделген, тарых илиминин өнүгүшүнө салым кошо алган төмөндөгүдөй жаңы илимий жыйынтыктары иштелип чыгарылды:

- Кыргызстандын тарыхында буга чейин ислам дини жөнүндө жалпы илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп келген. Бирок Ата Мекен тарыхында ислам укугунун Ханафий укуктук мектеби алгачкы жолу диссертациялык изилдөөгө алынды;

- ислам укугунун Ханафий укуктук мектебинин негиздөөчүсү имам Аазам – Абу Ханифанын өздүгү жана анын илимий-методологиясы биринчи жолу ар тараптуу талдоого алынып, изилденди;

- Ата Мекен тарыхында кыргыз коомчулугу үчүн дин тутуу салттуулугунун негизи болгон ханафий мазхабынын мавераннахрдык канатынын биздин чөлкөмдө кылымдар бою элибиздин аң-сезиминде калыптанышы, анын бүгүнкү күнү биздин өлкөдөгү диний кырдаалды жөнгө салуудагы орду жана ролу изилденип, ар тараптуу талдоого алынып, жаңыча практикалык сунуштар берилди.

Колдонуу тармагы: Изилдөөнүн жыйынтыктары илимий иштеги фактологиялык маалыматтар, тыянактар жана сунуштар төмөнкү учурларда пайдаланышы мүмкүн: диний билим берүү боюнча илимий эмгектерди түзүүдө; окуу-усулдук колдонмолорду иштеп чыгууда; окуу жайларда диний сабактарды окутуу тажрыйбасында; диний билим берүү көйгөйлөрү менен алектенген жактардын тажрыйбалык ишмердиги. Ошондой эле өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуу үчүн ислам багытындагы диний жамааттардын ишмердигин жөнгө салууга көмөк көрсөтөт. Кыргыз коомчулугу үчүн дин тутуу салттуулугунун негизи болгон, Мавераннахрдык ханафий мазхабы жөнүндө тарыхый маалыматтар менен жалпы окурмандар камсыздалмакчы.

РЕЗЮМЕ

на диссертационное исследование Исмаилова Шукура Арпидиновича на тему: «Распространение ханафитской правовой школы в Кыргызстане» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности: 07.00.02 –

Отечественная история.

Ключевые слова: религия, ислам, право, ханафитская, правовая, школа, становление, мавераннахр, Кыргызстан, религиозное, образование.

Объектом исследования является история возникновения, становления и развития правовых школ исламского права, в том числе ханафитской правовой школы.

Предметом исследования является распространение и современное состояние ханафитской правовой школы в Мавераннахре, в том числе в Кыргызстане.

Цель исследования. Комплексный анализ возникновения, становления, сущности, философии, принципов ханафитской правовой школы исламского права и ее распространения в Мавераннахре, в том числе на территории Кыргызстана, развитие тенденций и современного положения, на основе исследования разработать практические рекомендации по обеспечению того, чтобы граждане страны исповедовали свою религию на основе ханафитской правовой школы.

Новизна научного исследования. Научно обоснованы следующие новые научные результаты диссертации, которые могут способствовать развитию исторической науки:

- в истории Кыргызстана были приведены исследования ислама. Однако, отечественной историографии впервые в истории страны Ханафитская правовая школа стала предметом диссертационного исследования;

- личность имама Аазам – Абу Ханифы, основателя Ханафитской правовой школы исламского права и его научно-методические разработки были впервые всесторонне проанализированы и исследованы;

- впервые в истории страны было всесторонне проанализировано, оценено и систематизировано с новых позиций изучение мавераннахрское крыло ханафитской правовой школы, являющейся основой традиционного верования для кыргызского общества и даны новые практические рекомендации.

Область применения: результаты исследования, фактологические данные, выводы и рекомендации в научной работе могут быть использованы при: создании научных трудов по религиозному образованию; разработке учебно-методических пособий; практике преподавания религиозных дисциплин в учебных заведениях; практической деятельности лиц, занимающихся проблемами религиозного образования. Также помогает регулировать деятельность исламских религиозных джамаатов для обеспечения безопасности страны. Для широкой общественности будут представлены исторические сведения о ханафитской правовой школе Мавераннахра, являющейся основой традиционности верования кыргызского общества.

SUMMARY

for a dissertation study by Ismailov Shukur Arpidinovich on the topic: «Spread of Hanafi law school in Kyrgyzstan» for the degree of candidate of historical sciences, specialty: 07.00.02 - National history.

Key words: religion, islam, law, hanafi, legal, school, formation, maverannahr, Kyrgyzstan, religious, education.

The object of the study is the history of the emergence, formation and development of law schools of Islamic law, including the Hanafi law school.

The subject of the study is the spread and current state of the Hanafi law school in Maverannahr, including Kyrgyzstan.

Purpose of the study. A comprehensive analysis of the emergence, formation, essence, philosophy, principles of the Hanafi law school of Islamic law and its distribution in Maverannahr, including on the territory of Kyrgyzstan, the development of trends and the current situation, based on the study, to develop practical recommendations to ensure that the citizens of the country professed their religion based on the Hanafi law school.

The scientific research innovation: The following new scientific results of the dissertation are scientifically substantiated, which can contribute to the development of historical science:

- studies of Islam were presented in the history of Kyrgyzstan. However, for the first time in the history of the country, the Hanafi legal school became the subject of dissertation research;

- the personality of Imam Aazam - Abu Hanifa, the founder of the Hanafi legal school of Islamic law and his scientific and methodological developments were comprehensively analyzed and studied for the first time;

- for the first time in the history of the country, the study of the Maverannahr wing of the Hanafi legal school, which is the basis of traditional beliefs for Kyrgyz society, was comprehensively analyzed, evaluated and systematized from new positions, and new practical recommendations were given.

The scope of using: Researches results of scientific and factual information, conclusions and recommendations can be used in the following cases: in the compilation of scientific works in religious education, in the development of educational and methodological works, in the experience of teaching religious subject. It also helps to regulate the activities of Islamic religious jamaats to ensure the security of the country. For the general public, historical information about the Hanafi legal school of Maverannakhr, which is the basis of the traditional beliefs of the Kyrgyz society, will be presented.